

۱۳۸۸
تاریخ تمدن و فرهنگ

ایران اسلامی

(دوره قاجاریه)

تألیف:

دکتر احمد تاجبخش

انتشارات نوید شیراز

تاج بخش، احمد، ۱۳۹۵ -

تاریخ تمدن و فرهنگ ایران / تالیف احمد تاج بخش -
شیراز: نوید شیراز، ۱۳۸۰.
ج ۱: مصور (بخش رنگی).

ISBN 964-358-161-6: (دوره)

ISBN 964-358-064-4: (ج ۱) - ISBN 964-358-159-4 (ج ۲)

فهرست نویسی براساس اطلاعات فیبا.

کتابنامه:

مندرجات: ج ۱. از اسلام تا صفویه. -- ج ۲. تاریخ تمدن و فرهنگ اسلامی دوره قاجاریه.
۱. ایران -- تمدن -- پس از اسلام. ۲. ایران -- تاریخ -- پس از اسلام. ۱۲ ق.
۳. فرهنگ ایرانی -- تاریخ. الف. عنوان.

۹۵۵

DSR/۶۳ ت ۲۷

۸۰-۲۱۴۱۶ م

کتابخانه ملی ایران

تاریخ تمدن و فرهنگ ایران اسلامی (دوره قاجاریه)

تألیف: دکتر احمد تاجبخش

□ حروفچینی: محسن پادیاپ □ صفحه آراء: اکرمی □ گرافیک: واصف □ چاپ: قلم

□ تیراژ: ۳۰۰۰ جلد □ چاپ اول: ۱۳۸۲ □ حق چاپ محفوظ

ناشر: انتشارات نوید شیراز

دفتر شیراز - تلفن/ شماره: ۲۲۲۶۶۶۲ - ۰۷۱۱ - ص.پ: ۷۱۳۶۵/۶۶۶

دفتر تهران - تلفن/ شماره: ۸۹۰۵۹۲۵ - ۰۲۱

پست الکترونیکی: E-Mail: navid_publication@yahoo.com

شابک ۹۶۴-۳۵۸-۱۵۹-۴ ISBN 964-358-159-4

مقدمه

در دوران حکومت افشاریه و زندیه که ایران گرفتار جنگهای داخلی و خارجی بود سلاطین فرصتی نداشتند که به صاحبان علم و هنر توجهی داشته باشند و آنها را به ادامه فعالیت خود تشویق نمایند، بنابراین در دوران حکومت سلسله‌های مذکور هنرهای دستی، نقاشی، تذهیب، خاتم‌کاری و مثبت‌کاری مشخصات عصر صفوی را دارد و بعضی نیز نه تنها پیشرفت و تکاملی پیدا نکرده بلکه سیر نزولی پیموده است.

● نادرشاه در طی ده سال حکومت خود موفق شد که در ایران که گرفتار هرج و مرج و ناامنی بود آرامش و ثبات برقرار کند.

● نادر پس از میان بردن متجاوزات داخلی به هندوستان حمله کرد و پس از تصرف آن ناحیه مقادیر زیادی به عنوان خراج که بالغ بر ۷۰ کرور روپیه (۳۰۰ کرور تومان) بود از شاه هند گرفت که در رشد اقتصادی ایران بسیار مؤثر واقع گردید.

● از جمله غنائم بدست آمده تخت طاووس - کوه نور و دریای نور بود احمدخان ابدالی یکی از سرداران افغانی به قافله‌ای که جواهرات نادر را حمل می‌کرد، هجوم و قسمتی از غنائم، از جمله کوه نور را بدست آورد.

● چون نادر در ایام حکومتش گرفتار جنگهای داخلی و خارجی بود، فرصت پیدا نکرد که به هنر و هنرمندان توجهی داشته باشد.

● نادر اولین شاه ایران بعد از اسلام است که به داشتن نیروی دریائی برای دفع مستجاوزان توجه کرده است، او القون را مأمور ساختن کشتی در بحر خزر کرد و به او پس از انجام این کار لقب جمال بک داد.

● برنامه نادر این بود که بوسیله نیروی دریائی از غارتگری ترکمن‌ها و مستجاوزان دیگر جلوگیری کند.

● هانوی در سفرنامه خود می‌نویسد «محرک نادر در تأسیس نیروی دریائی، عشق و علاقه او در بدست گرفتن تجارت و سلطه دریائی خزر بوده است.»

● القون مرکز ستاد خود را در لنگرود و بندر لاهیجان قرار داد و از چوب‌های جنگل برای ساختن کشتی استفاده کرد و از پنبه و لیف کتان بادبان تهیه نمود و یک کشتی که بیست و چهار پارو داشت ساخت و به آب انداخت.

● نادر در خلیج فارس هم برای تشکیل نیروی دریائی فعالیت بسیار کرد و چند کشتی هم در آنجا بدستور او ساخته شد.

● از دوران حکومت افشاریه که تا حدودی آرامش و امنیت برقرار بود آثار ارزنده‌ای از معماری، نقاشی و هنرهای دستی دیگر وجود دارد.

● در دوران زندیه در ابنیه کریم خانی آثار حجاری و گچ‌بری و کاشی کاری و منبت کاری و نقاشی دیده می‌شود که نسبت به دوران افشاریه جالب‌تر و کامل‌تر است.

● از آثار نقاشی این دوره پنج تابلو به قلم آقا صادق در تکیه هفت تنان (شش کیلومتری شیراز) وجود دارد.

● آقا صادق در نقاشی روی قلمدان هم شهرت زیاد داشته از جمله یک قلمدان که در موزه کاخ گلستان است هنر او را نشان می‌دهد.

یکی از استادان معروف فن نقاشی در این دوره ابوالحسن غفاری (اول) است که در اواخر دوره کریم خان بوده و هفت مجلس از کارهای او در مجموعه‌های شخصی خاندان غفاری است.

دیگر از آثار او یک تابلو که مجلس ولیعهدی رضاقلی میرزا پسر نادر شاه را نشان می‌دهد و یک تابلو از کریم خان دارد که او را در میدان نقش جهان نشان می‌دهد.

● کریم خان زند به توسعه تجارت داخلی و خارجی توجه خاصی داشت و در دوران حکومت او روابط بازرگانی توسعه پیدا کرد و به انگلیس‌ها طبق فرمانی که در زیر نوشته می‌شود اجازه داد که در بوشهر مؤسسات تجارتي دایر نمایند.

● «طبق این امتیازنامه شاهانه کریم خان پادشاه ایران حقوق و امتیازات مختلفی به انگلیس‌ها اعطا نمود و به آنها اجازه می‌دهد که در بوشهر نمایندگی بازرگانی خود را تأسیس نموده و در خلیج فارس به بازرگانی مشغول شوند.

۱- شرکت انگلیسی می‌تواند از هر نقطه بوشهر یا در هر بندر دیگر که در خلیج فارس انتخاب نماید، آنقدر زمینی که برای ساختمان یک نمایندگی تجارتي لازم باشد، تصرف کند آنها می‌توانند آنقدری که مایلند توپ در این مرکز کار بگذارند ولی توپها نباید از شش پوندی (یعنی گلوله و وزنش از ۳ کیلو بیشتر نباشد) بیشتر باشد و بعلاوه آنها می‌توانند که در هر نقطه از کشور ایران که مایل باشند نمایندگی بازرگانی تأسیس نمایند.

۲- بر مال التجاره‌هایی که در بوشهر یا جاهای دیگر صادر یا وارد می‌شود نباید حقوق گمرکی بسته شود.

۳- هیچ ملت اروپایی دیگر اجازه وارد کردن امتعه پشمی را ندارد.

۴- قروض بازرگانان انگلیس و دیگران بایستی پرداخت شود.

۵- انگلیس‌ها حق خرید و فروش کالاها را دارند.

۶- هیچگونه بازرگانی زیر جلی و مخفیانه نبایستی انجام گیرد.

۷- اجناس آب افتاده نبایستی به ایران وارد شود.

۸- آزادی مذهبی به انگلیس‌ها اعطا می‌شود.

۹- سربازان یا ملاحان فراری تسلیم شوند.

۱۰- معافیت دلالتها، مستخدمین و دیگران که در نمایندگی کار می‌کنند از پرداخت مالیات یا عوارض گمرکی.

۱۱- در هر کجا که انگلیس‌ها هستند بایستی یک زمینی برای قبرستان آنها اختصاص داده شود و اگر آنها زمین را برای باغ بخواهند، اگر آن اراضی خالصه و متعلق به شاه باشد مجاناً به آنها داده شود و اگر متعلق به افراد باشد بایستی بهای آن پرداخت گردد.

۱۲- خانه‌ای که قبلاً در شیراز به کمپانی انگلیس تعلق داشت من اکنون آنرا با باغ و آب و متعلقات آن به ایشان واگذار می‌کنم.^(۱)

سلاطین افشاریه و زندیه برای توسعه تجارت خارجی تسهیلاتی برای تجار کشورهای اروپائی فراهم آوردند و ضمن فرمانهایی به حکام و مامورین دولت دستور دادند که همه جا رعایت حال مسیحیان را بخصوص در انجام امور مذهبی بنمایند و مزاحمتی فراهم نکنند.

● در دوران قاجاریه به علت طول زمان حکومت آنها و تشویق سلاطین و حکام از هنرمندان و توسعه روابط خارجی و آمد و رفت هنرمندان کشورهای دیگر، هنر و صنعت توسعه و تکامل زیاد پیدا کرد و در بعضی از هنرها بخصوص در معماری، تأثیر هنر خارجی دیده می‌شود. که در صفحات بعد توضیحات لازم داده خواهد شد.

فرمان نادر شاه درباره عیسویان

«فرمان همایون شد آنکه چون فیما بین ملت عیسویه علی نبینا و علیه السلام چند فرقه مختلفه می‌شناسند که طریقه و اعمال هر یک مغایر یکدیگر است و فرق مذکوره هر یک بقومی متوسل و فرقه دیگر تکلیف کیش و آئین خود می‌نمایند. از آنجا که همگی ایشان مطیع این دولت ابد مدت‌اند مقرر فرمودیم که حکام هر ولایت مانع و مزاحم نشده که برضای خود بطریق فرنگی یا فرنگی بطریق ایشان عمل نمایند مزاحمت نرسانند و اگر خواهند که کنایس و معابد خود را تعمیر نمایند یا از نو احداث کنند احدی در مقام منع در نیامده و در جوانب برین جمله روند و در عهده شناسند»^(۲)

تحریراً فی ۲۰ شهر رجب المرجب سنه ۱۱۴۹

شماره پنجم

توجه فرمایید که این کتاب در دسترس عموم است و هر کس بخواهد آن را مطالعه کند می تواند از کتابخانه عمومی استفاده کند

من در این کتاب در مورد تاریخ و تمدن ایران مطالبی را درج کرده ام که امیدوارم برای شما مفید باشد

کتابخانه عمومی در دسترس است و هر کس بخواهد آن را مطالعه کند می تواند از کتابخانه عمومی استفاده کند

توجه فرمایید که این کتاب در دسترس عموم است و هر کس بخواهد آن را مطالعه کند می تواند از کتابخانه عمومی استفاده کند

۱۱۴۹

شماره پنجم

فرمان کریمخان در باره مسیحیان

فرمان تعالی شد آنکه در این اوآن عمده‌المسیحیه پا دری فرنیسه - حکیم وارد حضور که بعرض رسانید که بموجب ارقام سلاطین جنت مقام صفویه انارالله برهانهم همیشه پا و درمان، فرنگیان و خلیفها در ممالک محروسه ایران خانه و جا مکان داشته هریک برسوم و آئین خویشتن مشغول و تجار و سوداگران آنطایفه بتجارت قیام و عشور متوجهات حسابی خود را مهم سازی عمال خبریت اعمال مینموده‌اند مشروط بر آنکه احدی از آنها مرتکب امری که خلاف ملت مقدس اثنی عشره علیهم صلوات الله الملك الاکبر باشد بحسب ظاهر نکرده و احدی را هم با ایشان رجوعی نباشد و هرگاه جماعت ارامنه به آنها ضرر و نقصانی رسانیده متعرض احوال آنها شوند بعد از ثبوت آن انها ترجمان نمایند و پادریان و کرملیان و دنیکان و جزویت و کنجسوخی و اکوسی و غیره که در ولایت آذربایجان از شروان و قراباغ و دارالسلطنه تبریز و الکاء فارس از شیراز و بندر عباس و سایر ممالک محروسه می‌باشند و در هر جا خواسته باشند سکنی کرده هریک از ارامنه و عیسویان و اولاد ایشان که خواسته باشند نزد ایشان آمد و شد کرده تعلیم بگیرند و درس بخوانند نیز ممانعت نکرده چنانچه جماعت مذکوره اموات خود را در مقامی که بجهت مدفون آنها تعیین می‌نمایند بدستور و سنن دین خود برده دفن نمایند، عایق و مانعی جهت آنها نباشد و امداد و ایمانت لازمه آنها بعمل آمده احدی نسبت به ایشان ظلم و ستم ننماید و در خصوص صدق ادعایات و عرض خود ارقام مذکوره را آورده بنظر برسانند لهذا عالیجهاان بیگلر بیگیان عظام و حکام کرام و غیره عمال ولایات محروسه در خصوص امور مذکوره بنحویکه حسب الارقام سلاطین مشروط مذکوره مقرر شده از انقرار معمول و عشور متوجهات حسابی تجار و سوداگران را بازیافت و تخلف از فرموده مبارک جایز نداشته مراعات ایشان را منظور دارند و در عهده شناسند.

تحریراً فی شهر شوال المکرم سنه ۱۱۷۷

لکه در این عهد مسیحی از نسبه معلوم در چهره و در من سائیر که در دست مسلم

در این عهد
مسکن کلمه

بیت ابراهیم در آن عهد در کلمه مسیحی ابراهیم نام و نامت آن مشتبه است به اسم ابراهیم که در دست مسلمانان

در زمان حضرت عیسی در عهد حضرت عیسی مسیحی که از آنها برگرفته است که در دست مسلمانان

پس حضرت عیسی که در دست مسیحیان و در کتب مسیحیان از او قصه آید که در دست مسلمانان

آن آنها را چون بنی اسرائیل و در کتب مسیحیان و در کتب مسیحیان از او قصه آید که در دست مسلمانان

نیز در کتب مسیحیان در کتب مسیحیان از او قصه آید که در دست مسلمانان

خواستند بنده وقت مگر کلمه هر یک از اینها در عهد اول و در عهد ایشان که خواسته باشند از ایشان

تعمیر مگر در دست مسیحیان که در کتب مسیحیان از او قصه آید که در دست مسلمانان

نمانند بر سر و در سن و در عهد مسیحیان و در عهد مسیحیان از او قصه آید که در دست مسلمانان

فهرست

صفحه

عنوان

۱۰۲	گلیم‌بافی	قسمت اول
۱۰۵	پارچه‌بافی	هنر و صنعت
۱۰۶	فلمکار	هنر و صنعت
۱۱۴	موسیقی	معماری
۱۳۹	نقاشی در دوره قاجاریه	ارک سلطنتی تهران
۱۶۲	مینیاتور	ایوان مرمر
۱۸۳	نذیب	نخت طاووس
۱۸۷	خاتم‌سازی	نخت نادری
۱۹۸	حکاکی	کاخ گلستان
۱۹۹	هنر سوخت	نالار آینه
۲۰۲	قلعدان‌سازی	نالار عاج
۲۰۹	میناکاری	سفال - کاشی
۲۱۱	خط در دوره قاجار و معاصر	فلزکاری در زمان قاجاریه
۲۳۴	قسمتی از آثار هنری دوره قاجار در موزه جهان	سکه‌های افشاریه
۲۴۰	نمایش	سکه‌های زندیه
		صنعت چوب در دوره قاجاریه
	قسمت دوم	مینت‌کاری
۲۵۵	ادبیات، علوم و امورا اجتماعی در عصر قاجار	حجاری
۲۵۷	ادبیات در عصر قاجار	قالی

قسمت پنجم

۷۸۹	سازمان‌های اداری	۳۵۵	شماره ۱۱۱ گرامر رمان فاجار
۷۹۱	سازمان‌های اداری - تشکیلات نظامی	۳۷۶	شماره ۱۱۲ گرامر رمان فاجار
۸۰۷	مالیه	۳۸۱	توزخان
۸۲۵	وزارت داخله	۳۸۲	جغرافیا
۸۲۶	پست و تلگراف	۳۸۸	فلاسفه
۸۲۹	فرهنگ و آموزش و پرورش	۳۸۹	ریاضیات
۸۴۰	دادگشتری	۳۹۱	پزشکی
۸۴۵	وزارت فوائد عامه و تجارت و صناعت	۴۰۳	مطبوعات
۸۴۶	وزارت امور خارجه	۴۰۹	مالکیت و کشاورزی
۸۵۱	گمرکات	۴۰۹	تجارت

قسمت سوم

قسمت ششم

۸۵۳	بعضی از آداب و رسوم در دوره قاجاریه	۴۲۳	اوضاع اجتماعی و سازمانها
۸۵۵	آداب و رسوم	۴۲۵	طبقات اجتماعی
۸۵۸	گرمابه‌های ایران	۴۴۴	اقلیت‌های مذهبی
۸۶۶	اغذیه	۴۴۵	عواملی که باعث صدور فرمان مشروطیت گردید
۸۷۰	حرمسراها	۴۴۵	اصلاحات امیرکبیر
۸۷۱	طلاق و وضع بیوه‌زنان	۴۸۱	قراردادها
۸۷۲	بعضی از معتقدات و رسوم در این دوره	۴۹۵	انجمن‌های مخفی
مختصری از سفرنامه پوشیداماسارو درباره اوضاع اجتماعی ایران	۴۹۹	۵۰۷	کمیته مجازات
۸۷۶	اجتماعی ایران	۵۰۷	قرارداد رزی
		۵۷۰	استفراض از دول خارجی و دادن امتیازات
		۶۰۵	سیدجمال‌الدین اسدآبادی
		۶۳۰	میرزا ملکم‌خان

قسمت هفتم

۸۸۵	فهرست‌ها
۸۸۷	فهرست اسناد
۸۹۱	فهرست منابع
۸۹۴	فهرست تصاویر
۸۹۹	فهرست نام‌ها

قسمت چهارم

۶۵۵	مشروطیت
۶۶۷	فرمان تشکیل مجلس شورای ملی
۷۱۳	سیاست‌های استعماری
۷۶۹	قرارداد ۱۹۱۹

قسمت اوّل

هنر و صنعت

هنر و صنعت

هنر و صنعت

به نام خدا

هنر و صنعت

هنر و صنعت

هنر ایران همیشه به مسیر خود ادامه داده و وابستگی خود را در عین پیشرفت و تکامل با گذشته حفظ کرده است.

یکی از مشخصات هنر ایران جنبه آرایشی و تزیینی آن است، اگر چه بعضی اعتقاد دارند که هنر بدون تزیین و آرایش، بهترین نمونه هنر است و تزیینات باعث می شود که هنر اصلی پنهان گردد، در صورتی که اگر دقیقاً بررسی کنیم مشاهده می گردد که تزیین و آرایش، خود نیز هنر است و هنر را نمی پوشاند.

اگر در حاشیه کتابی، تصاویری را نقاشی کنیم و آنرا تذهیب نماییم هر بیننده‌یی می تواند هر دو هنر را تشخیص دهد و هیچگاه هنر تذهیب، باعث پنهان ماندن هنر نقاشی نمی شود.

یکی از هنرهای اصیل ایرانی که آثار آن در نقاط مختلف کشور مشاهده می‌شود، هنر معماری و ساختمان است.

از مشخصات مهم و قابل توجه معماری ایران در گذشته و حال، مسئله، رعایت کیفیت اقلیمی و موقعیت جغرافیایی است و توجه به آب و هوا و وجود مصالح ساختمانی، یکی از اصول معماری ایران بوده است.

در بعضی از قلمروهای ایران که سنگهای تزئینی، بخصوص مرمر زیاد است، از آن در ساختمان‌ها استفاده می‌شود. در شهرستان‌های ساحلی بحرخزر و مکانهایی که چوب فراوان است، یکی از مواد اصلی ساختمان چوب است در حالی که در بعضی از شهرستانها چوب کمتر مورد استعمال دارد.

در مناطق گرمسیر پنجره‌ها را طوری قرار می‌دهند که در تابستان با باز کردن پنجره‌ها، جریان هوا باعث خنک شدن هوای داخل ساختمان گردد.

پنجره‌های کشویی (ارسی) به قول سیاحتان خارجی با آن شیشه‌های رنگی کوچک از زیباترین پنجره‌هایی است که در جهان وجود دارد، در گذشته هر موقعی که می‌خواستند، برای جریان هوا آنرا پایین و بالا می‌بردند که البته امروز چنین پنجره‌هایی در ساختمان‌ها به کار نمی‌رود و ممکن است در ساختمانهای قدیمی وجود داشته باشد. شکل (۱۴۸)

در این دوره، مصالح ساختمانی خشت و گاه گل و چوب است و آجر بیشتر در ساختمان‌های طبقه متوسط به بالا به کار می‌رود، البته با همین مصالح ساده ساختمان‌های بسیار زیبا و مجلل در تهران ساخته‌اند که نمونه‌های آن هنوز دیده می‌شود. ساختمان‌های این دوره بیشتر دارای ایوان و ستون است و ستونها از تیرهای چوبی است که روی آن گچ می‌کشیدند و بتایان تزئینی از نقوش

مختلف هندسی، بدون استفاده از خط کش و پرگار، در روی سرستون‌ها و ستون‌ها به وجود می‌آوردند.

ذوق و مهارت معماران و بناهای ایرانی در تمام آثار ساختمانی این دوره، مشهود است. بنجامین اولین سفیر امریکا در ایران در کتاب ایران و ایرانیان می‌نویسد:

«موقمی که در اطراف این هنرمندان بررسی و تحقیق شود با کمال تعجب مشاهده می‌گردد که آنها هیچیک تحصیلات و مطالعات علمی در کار خود ندارند و در خلق شاهکارها و آثار هنری خود، فقط از ذوق و استعداد طبیعی و تجربیات خود الهام می‌گیرند. شما هنرمندی را می‌بینید که مشتی گچ آب دیده را دست گرفته و بدون آنکه الگو و نمونه‌ای جلوی خود داشته باشد، و بی آنکه خط کش، گونیا و پرگاری بکار گیرد، از آن مشت گچ، طرحها و اشکال دقیق و استنادانه به وجود می‌آورد و وقتی از او می‌پرسند که این هنر را در کجا فرا گرفته و چه روش و دستوری را به کار می‌برد، جواب می‌شنوید که آموزش مرتب و منظمی ندیده است و از اصول و روش این هنر هم بی اطلاع است. دستهای حرکات هنرمندانه را با الهام از ذوق و استعداد درونی انجام می‌دهد.»^(۱)

تهران از هنگامی که به پایتختی ایران انتخاب گردید و دستگاههای دولتی در آن تمرکز یافت، رو به توسعه و آبادانی نهاد و جمعیت آن سال بسال افزون گردید و محله‌ها و خیابانها و کوچه‌ها و خانه‌های زیادی در تهران به وجود آمد.

در دوره فتحعلیشاه و محمد شاه این توسعه و آبادانی ادامه پیدا کرد و بر رونق شهر بیش از پیش افزوده گردید، ولی تغییر اساسی قیافه شهر، در دوره سلطنت پنجاه ساله ناصرالدین شاه انجام یافته است.^(۲)

در این دوره بر اثر افزایش تدریجی جمعیت و احداث باغها و ساختمانها و مؤسسات دولتی مختلف، جایی برای توسعه بیشتر در داخل حصار قدیم شهر باقی نماند. ناچار رجال و اعیان و سفارتخانه‌ها در خارج از حصار قدیم، دست به ایجاد باغها و ساختمان‌های زیادی زدند و حدود شهر بکلی تغییر کرد و قسمتهایی که دشت و صحرا بود مسکون گردید و جزء شهر درآمد.^(۳)

در سال ۱۲۸۴ هـ. ق ناصرالدین شاه تصمیم گرفت که قلعه و حصار قدیم را بردارد و خندق آنرا پر کند و حصار و خندق برای تهران به وجود آورد.

۱ - ایران و ایرانیان، بنجامین، ص ۲۲۲.

۲ - تاریخچه ساختمانهای ارک سلطنتی، یحیی ذکا، ۱۲-۱۳.

۳ - باغ و کوشک‌های ایران، دونالد ویلیز - مهین دخت صبا، ۱۷۲-۱۷۳.

شاه، میرزا یوسف مستوفی الممالک و میرزا عیسی وزیر را برای این کار مامور کرد و آنها با کمک مهندسان و معماران، برای تعیین حدود و حصار و مساحت شهر و محل دروازه‌ها و عمق خندق، طرحی برای شهر جدید تحت نظر یک مهندس فرانسوی از روی قلعه و حصار قدیم شهر پاریس ریختند و قرار شد از سوی دروازه شمیران ۱۸۰۰ ذرع و از سه سوی دیگر هزار ذرع شهر را وسعت دهند.

وقتی مقدمات کار آماده گردید، در تاریخ یکشنبه ۱۱ شعبان ۱۲۸۴ با حضور رجال و اعیان مملکت و نمایندگان کشورهای خارجه، شاه اولین کلنگ را بر زمین زد و بلافاصله عملیات ساختمانی آغاز گردید و از آن روز به بعد تهران را دارالخلافه ناصری نامیدند و بعد دارالخلافه مظفری گردید و بعدها هر دو نام از میان رفت و نام شهر همچنان، تهران باقی ماند.

ساختن حصار و حفر خندق جدید تهران، تقریباً دوازده سال طول کشید و شهر چندین برابر وسیع و محیط شهر از سه کیلومتر به ۱۹ کیلومتر و مساحت شهر بالغ بر ۱۸۲۵۰۰۰۰ ذرع گردید.^(۱) شهر جدید تهران دارای دوازده دروازه بشرح زیر بوده است:

دروازه یوسف آباد - دولت آباد - شمیران در شمال شهر. شکل (۱۴۹)

دروازه دوشان تپه - دولاب و مشهد در مشرق شهر

دروازه شهر ری - غار - خانی آباد در جنوب شهر.

دروازه گمرک - قزوین - باغ شاه در مغرب شهر. شکل (۱۵۰)

دروازه‌های مذکور را با کاشیهای الوان و زیبا مزین ساختند و تا سال ۱۳۰۹ هنوز بر جای بود.^(۲)

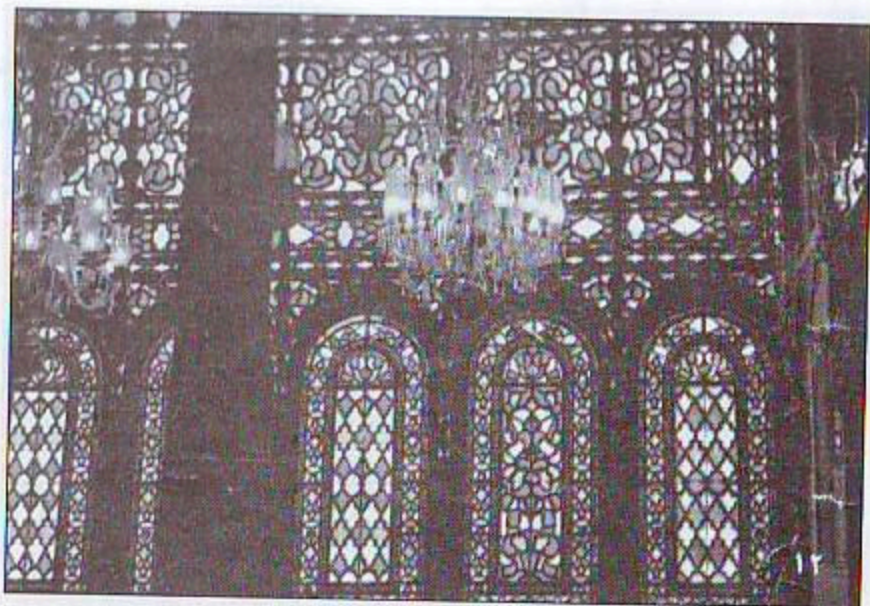
ارگ سلطنتی تهران

در زمان آقامحمدخان ارگ سلطنتی در شمال تهران قرار داشت، ولی بعدها به علت توسعه شهر، در وسط شهر قرار گرفت.

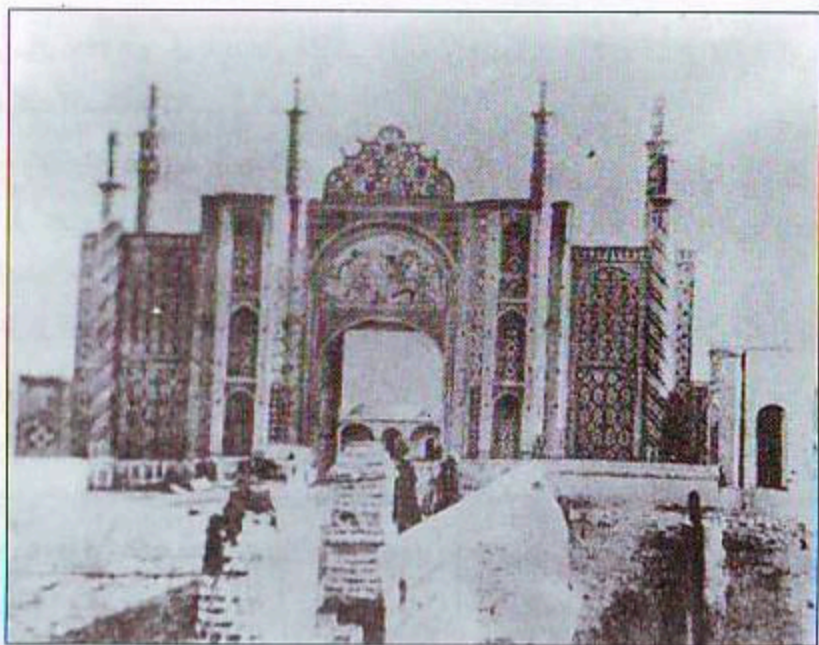
تنها قسمت قابل توجه شهر تهران، ارگ بود که در مرکز قرار داشت و از سایر قسمت‌ها به وسیله دیواری مستحکم و خندق‌هایی که بر روی هریک پل‌هایی زده شده بود، جدا می‌گردید. در این محل است که شاه قصری ساخت و خود و اقوام نزدیک و امرای بزرگ و مستحفظین او در آن ساکن گردیدند.

۱ - تهران در گذشته و حال، دکتر کریمان، ص ۲۲۲.

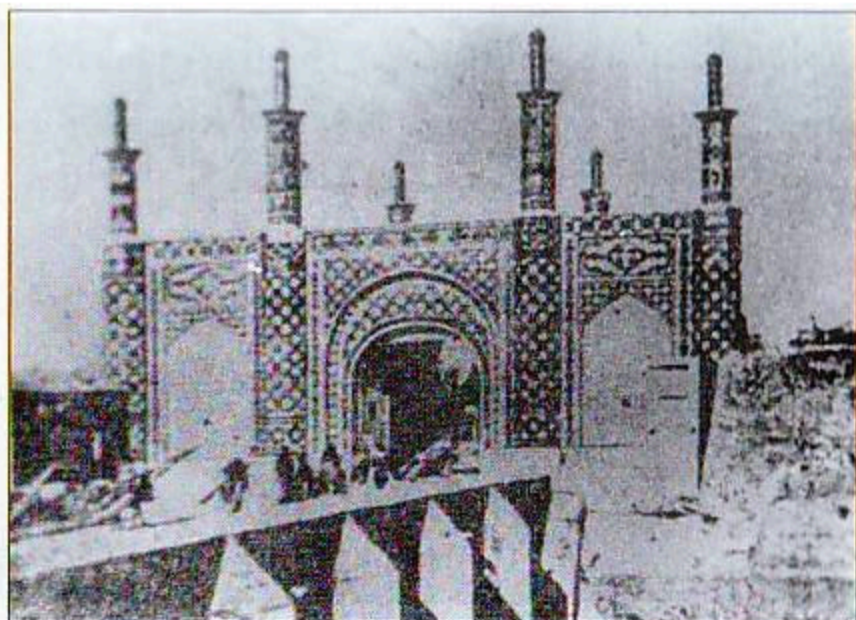
۲ - تاریخچه ساختمانهای ارگ، یحیی نکاه، ص ۱۷-۱۶.

شکل ۱۴۸ - یک نمونه از درهای کشویی (ارسی) با نشیسه‌های الران

شکل ۱۴۹ - دروازه دولت

شکل ۱۵۰- دروازه فزویین

در سال ۱۲۶۷ ه. ق به دستور امیرکبیر، قلعه ارک تجدید عمارت شد و کوچه‌های اطراف آن برای حرکت کالسکه‌ها مرمت گردید.

پیش از احداث میدان توپخانه (میدان سپه) در شمال و بیرون ارگ، خندق وجود داشت که به وسیله پل چوبین بین ارگ و صحرای بیرون شهر از طریق خیابان الماسیه ارتباط برقرار می‌شد و دروازه‌ای نیز بنام دروازه دولت بجای ارگ قدیم در جلو آن ساخته بودند.

پیش از ایجاد خیابان‌های ناصریه و جبه‌خانه و جلیل‌آباد، محل همه آنها خندق و از سمت جنوبی ارتباط شهر و ارک به وسیله پل چوبی بنام تخته پل دایر بوده است.

در سال ۱۲۷۵ ه. ق علاوه بر عمارات سلطنتی، حرم‌خانه، تخت مرمر، عمارات دولتی، دارالفنون، دفترخانه، انبار، اصطبل توپخانه، اصطبل کالسکه‌ها، دیوان‌خانه، انبار غله، مدرسه مهدعلیا و مجمع‌الصنایع، محل سفارتخانه روس و خانه وزیر مختار روسیه و خانه عده‌یی از رجال و درباریان در محل حصار ارک بود.^(۱)

ایوان مرمر

در زمان کریم‌خان ساخته شد و در زمان فتحعلیشاه تغییراتی در آن داده و طاقچه‌ها و طاقنماها و ازاره‌ها را زرنگار کرده و با صورت سلاطین و زنان و مردان زیبای فرنگی آراسته‌اند. در حاشیه بالای اغلب اطاقها، قصایدی که در مدح شاه بوده، با گچ بری نقش شده است. فتحعلیشاه به سنگ تراشان معروف اصفهانی، دستور داد که تختی از سنگ مرمر زرد معادن یزد، برای او بسازند تا در وسط ایوان گذاشته شود.

طرح‌ریزی این تخت با میرزا بابای نقاشباشی و سرپرستی حجاری آن با استاد محمد ابراهیم اصفهانی حجّارباشی دربار بود. عده‌یی از حجّاران دیگر از جمله استاد محمد حسین، استاد محمد باقر، استاد مرتضی، استاد غلامعلی در ساختن این تخت همکاری کرده‌اند. شکل (۱۵۱)

تخت طاووس

تخت زرّین و مرصع بزرگ معروف به تخت طاووس در شاه نشین تالار سلام وجود دارد. این تخت را ابتدا تخت خورشید می‌گفتند و فتحعلیشاه پس از ازدواج با طاووس خانم، این تخت را به نام وی کرد. شکل (۱۵۲)

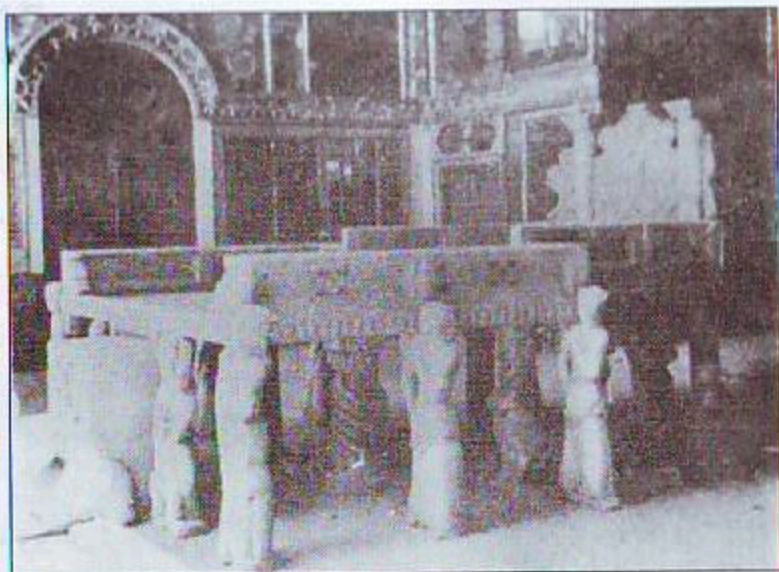
تخت نادری

این تخت مدتها در تالار سلام قرار داشت و اکنون در موزه جواهرات سلطنتی در بانک مرکزی است. این تخت دو پله دارد و از ساخته‌های دوران فتحعلیشاه است و با جواهرات نادری تزیین گشته است. شکل (۱۵۳)

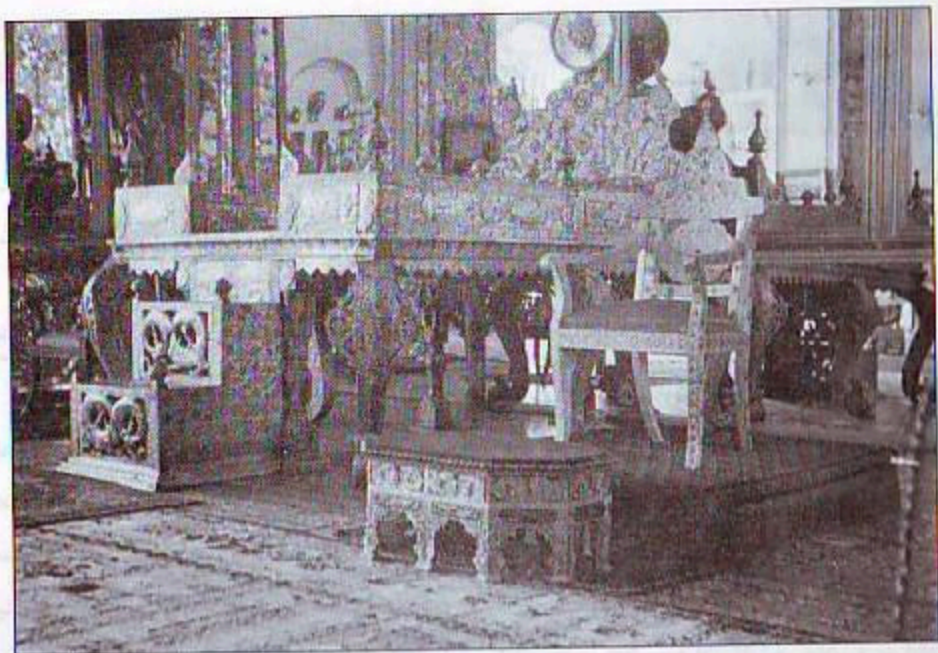
کاخ گلستان

در زمان شاه عباس اول صفوی، چهار باغ و چنارستانی در محل کنونی کاخ گلستان و اطراف آن احداث شد، تا اینکه کریم‌خان زند در همین ناحیه اقدام به ساختمان ارک و حصار و برجهایی نمود. سپس در دوران قاجار، بناهای سلطنتی زیادی در درون ارگ به تدریج ساخته شد، ناصرالدین شاه سمت شرقی باغ سلطنتی را وسعت داد و کاخهای دیگری در اطراف باغ مزبور که بنام کاخ گلستان نامیده می‌شود، بنیان نهاد، بیشتر ساختمانها دارای کاشی‌کاری بسیار زیبا است. شکل (۱۵۴)

مجموعه کاخهای باغ گلستان، شامل تالار آینه، تالار عاج، تالار برلیان، نارنجستان، فرح آباد، تالار موزه، تالار الماس، تالار بلور است.

شکل ۱۵۱ - تخت سمرمر

شکل ۱۵۲ - تخت طاووس